

Źródła rękopiśmienne do badania polskiego rynku wydawniczego Lwowa w XIX w. w zbiorach Lwowskiej Biblioteki im. Wasyla Stefanyka

W wyniku wydarzeń historycznych i zmiany granic po II wojnie światowej znaczna część polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych po 1945 r. znalazła się poza granicami Polski. Przez wiele lat materiały te pozostawały niedostępne dla polskich badaczy. Przemiany, które zaszły w 1991 r., i uzyskanie przez Ukrainę niepodległości spowodowały stopniowe otwieranie lwowskich zasobów rękopiśmiennych. Pozwoliło to w szerszym stopniu wykorzystać je do badań, m.in. nad dziejami polskiej książki we Lwowie w latach 1867-1914.

Zbiory przechowywane we Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka we Lwowie (dalej LNNBU) stanowią fragment z bogatej spuścizny kulturowej ludzi książki Lwowa doby autonomii galicyjskiej. Odślaniają wiele szczegółów dotyczących kwestii związanych z miejscowym rynkiem księgarsko-wydawniczym – jego organizację, sprawy personalne, przybliżają fakty z powstawania i rozwoju poszczególnych firm księgarskich, ujawniają konflikty w środowisku zawodowym. Ukazują również wzajemne relacje autor-nakładca, przynoszą, choć rzadko, informacje odnośnie do honorariów autorskich, warunków umów zawieranych z autorami. To tylko przykładowo przywołane problemy badawcze dotyczące polskiego rynku książki we Lwowie przełomu XIX i XX w., w realizacji których lwowskie źródła przyniosły nowe dane. Materiały te stanowią tym samym ważne źródła przydatne w rekonstruowaniu losów i dokonów polskich firm księgarskich tego ośrodka.

Szczególnie cenne zbiory zachowały się w obszernej kolekcji Archiwum Ostapa Ortwi-
na (fond 73), który od września 1905 r. był kierownikiem literackim działu wydawniczego Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego. Bogata korespondencja literata z właścicielem placówki odślania szczegóły współpracy. Łącząca ich zażyłość, nie tylko zawodowa, lecz także prywatna, znajduje odzwierciedlenie w listach pisanych w czasie zagranicznych pobyków O. Ortwi-
na we Włoszech – wakacyjnych czy leczniczych. Wyjątkowo istotny okazał się bogaty zbiór korespondencji zawodowej Księgarni Polskiej z autorami, który przyniósł wiele interesujących informacji dotyczących działalności nakładowej placówki, projektów jej rozbudowy czy organizacji pracy. Fond, nieuporządkowany chronologicznie, rzadko tylko wykorzystywany przez badaczy¹, obok prywatnych dokumentów O. Ortwi-
na (np. rozliczeń z wynajmu mieszkań we własnej kamienicy) zawiera liczne listy wymieniane z przedstawicielami środowisk literackich – autorami, tłumaczami, redaktorami. Na specjalną uwagę zasługuje korespondencja z B. Połonieckim z okresu współpracy

¹ Źródła wykorzystała m.in. Jadwiga Czachowska w artykule *Ostap Ortwin (Szkieł biograficzny)*, [w:] O. Ortwin, *O Wyspiańskim i dramacie*, Warszawa 1969, s. 5-51.

literata z Księgarnią Polską – z lat 1906-1914². Zawartość tych materiałów potwierdziła znaczącą rolę tego cenionego nie tylko w środowisku literackim Lwowa krytyka w sukcesach wydawniczych wskazanej placówki. Zdołał on pozyskać wielu znanych autorów do współpracy z Księgarnią Polską. Zachowana korespondencja zawodowa O. Ortwina dopełnia w znaczącym stopniu źródła rękopiśmienne przechowywane w polskich zbiorach. Adresatami i nadawcami listów do i od właściciela Księgarni Polskiej i krytyka byli literaci, uczeni, adwokaci, m.in. Stanisław Brzozowski, Marcin Buber, Juliusz Kaden-Bandrowski, Tadeusz Dąbrowski, Karol Irzykowski, Grzegorz Glass, Kornel Makuszyński, Stanisław Lach, Stanisław Antoni Mueller, Tadeusz Rittner, Leopold Staff, Maciej Szukiewicz.

Dużą wartość poznawczą mają listy odsłaniające relacje firmy z autorami, którzy zwracali się do wydawnictwa w związku z realizacją edytorską ich utworów – uzgadniali sprawy dotyczące korekty tekstu, ostatecznego kształtu graficznego edycji, okładek. W tej ostatniej sprawie L. Staff pisał do O. Ortwina i wyrażał ubolewanie, że nie nadesłano mu obiecanego projektu okładki do kolejnego tomu serii *Symposion*³. Innym razem w sierpniu 1913 r. poeta informował kierownika działu wydawniczego i przyjaciela zarazem o ukończeniu tomiku wierszy *Łabędź i lira*, którego objętość obliczał na 11 arkuszy druku. Prosił równocześnie o zamówienie papieru w Drukarni Narodowej w Krakowie, by tomik mógł się ukazać wcześniej jesienią⁴. Nadawcy, jak np. G. Glass, upominali się niekiedy o uwzględnienie w wydaniu naniesionych w trakcie korekty poprawek czy zmiany proponowanej „obrazkowej” okładki⁵.

Autorzy i tłumacze zwracali się do wydawnictwa Księgarni Polskiej z propozycją ogłoszenia swych tekstów, oferowali przełożone przez siebie dzieła, zabiegali o możliwość wznowienia wcześniejszych edycji. Jan Augustynowicz np. proponował B. Połonieckiemu ogłoszenie trzeciej edycji *Księdza Prota*⁶, której dwie pierwsze ukazały się w Warszawie (w 1900 i 1901 r.). Piotr Pręgowski natomiast sugerował właścicielowi Księgarni Polskiej celowość szybkiego wydania swej pracy zatytułowanej *Czynniki polityki narodowej w zaborze rosyjskim*, którą polecał ze względu na aktualność zawartych w niej treści⁷. Obydwie te oferty nie znalazły jednak akceptacji wydawnictwa.

W korespondencji tylko wyjątkowo pojawiały się szczegóły umów z autorami odnoszące się do honorariów. Przykładem może być list T. Rittnera, który za wydanie dwóch utworów o objętości 10 arkuszy, *Don Jouana* i *Człowieka z budki suflera*, otrzymał wynagrodzenie w kwocie 200 koron. Wyższej natomiast stawki za arkusz – 56 koron – autor oczekiwał za proponowany wydawnictwu tom nowel⁸.

W omawianym fondzie zachowała się też umowa O. Ortwina z Księgarnią Polską z 1912 r., przygotowana przez kancelarię adwokacką A. Muellera. Dzięki temu doku-

² Fond Ortwina zawiera też, choć znacznie skromniejszy, zbiór korespondencji pochodzącej z lat 1918-1939. Mimo przykrych okoliczności rozstania księgarza z O. Ortwinem w 1914 r. kontakty nie zostały na trwałe zerwane. Wytypowanie literata w 1938 r. przez Senat Uniwersytetu Jana Kazimierza do Nagrody Literackiej miasta Lwowa (odrzuconej) skłoniło B. Połonieckiego do wysłania literatowi serdecznych w tonie gratulacji, ale była to już wymiana okazjonalna, daleka od dawnej zażyłości.

³ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka we Lwowie (LNNBU), rkps Opm. 414/ n. 21, List L. Staffa do O. Ortwina z 7 VI 1909, k. 86.

⁴ LNNBU, rkps Opm. 415/ n. 21, List L. Staffa do O. Ortwina z 1 VIII 1913, k. 4.

⁵ LNNBU, rkps Opm. 244/ n. 17, List G. Grassa do O. Ortwina z 1907 [br. daty dziennej], k. 5.

⁶ LNNBU, rkps Opm. 469/ n. 23, List J. Augustynowicza do B. Połonieckiego z 2 VIII 1906, k. 1.

⁷ LNNBU, rkps Opm. 474/ n. 23, List P. Pręgowskiego do B. Połonieckiego z 11 VIII 1905, k. 1.

⁸ LNNBU, rkps Opm. 398/ n. 20, List T. Rittnera do O. Ortwina z 10 VII 1914, k. 73-74. Propozycja T. Rittnera dotyczyła zapewne edycji w Spółce „Ateneum” O. Ortwina.

mentowi poznajemy wysokość miesięcznego wynagrodzenia kierownika literackiego wydawnictwa. Jego pensja – w kwocie 360 koron – miała być powiększana każdego roku o 10%. Dodatkowo umowa przewidywała jednorazowe wynagrodzenie wyrównawcze („remunerację”) na koniec roku w wysokości miesięcznej pensji. Kierownik miał też prawo skorzystać w miesiącach od lipca do października z czterotygodniowego urlopu⁹.

Właściciel oficyny wspólnie z O. Ortwinem utworzył w 1907 r. spółkę wydawniczą, której celem było ogłaszanie przewodników podróźniczych. Wymiana korespondencji wspólników odślania zabiegi księgarza o pozyskanie odpowiednich materiałów kartograficznych do przygotowywanych edycji bedekerów. W tej sprawie sugerował on O. Ortwinowi celowość skontaktowania się podczas pobytu w Wiedniu z pracownią Hartleba oraz Zakładem Kartograficznym Freytag & Berndt i spytania o możliwość nabycia odpowiednich map do planowanego przewodnika po Dalmacji¹⁰. Równocześnie zachęcał współpracownika do zorientowania się, które z włoskich księgarni zechcą przyjąć w komis sfinalizowane przewodniki po Włoszech.

Korespondencja właściciela Księgarni Polskiej z kierownikiem wydawnictwa przynosi relacje o etapach realizowanych prac podczas jego chwilowej nieobecności w firmie, m.in. o odkładanych do jego powrotu decyzjach wydawniczych. Przykładowo w liście z 1908 r. poruszono sprawę edycji tekstów S. Brzozowskiego: „Rękopisy Brzozowskiego *Legenda i Dębina* leżą bezużytecznie – czekamy Twojej dyspozycji. Przecież muszą wrócić do Brzozowskiego do przepisania”¹¹. Księgarz w pełni akceptował propozycję O. Ortwina, by podjąć stałą współpracę ze S. Brzozowskim, która zaowocowała planową realizacją jego kolejnych tekstów i uczyniła tym samym Księgarnię Polską głównym wydawcą dzieł pisarza.

Właściciel oficyny bieżąco donosił kierownikowi o pracy jego działu – o tytułach oddanych do druku, ustalanych wysokościach nakładów aktualnie realizowanych pozycji. Wydawany tom nowel Jana Huskowskiego zamierzał drukować w liczbie 1200 egzemplarzy z obawy przed małym zainteresowaniem nimi czytelników¹². W listach B. Połonieckiego odnajdujemy też pewne szczegóły z etapu prac wydawniczych. Przykładowo poznajemyienne daty ukończenia druku wybranych tytułów, np. *Przewodnika po Tatrach*, którego pierwsza część miała trafić do sprzedaży w połowie sierpnia 1906 r.¹³ Z kolei *Rzeczy wesole* K. Makuszyńskiego miały się ukazać 21 XII 1908 r.¹⁴ Korespondencja pisarzy, tłumaczy, uczonych, autorów przedmów, redaktorów czasopism naukowych ujawnia oprócz warunków umów, terminów realizacji nakładów także organizację pracy wydawniczej, np. zamawianie papieru, przeprowadzania korekty czy etapy współpracy z wykonawcami zleceń.

Druga grupa listów B. Połoniecki – O. Ortwin odślania szczegóły związane z prowadzeniem sortymentu księgarni, wypożyczalni książek, składu instrumentów muzycznych i choć są to informacje wrywkowe, odnoszące się do pojedynczych lat, to przybliżają finanse placówki, wysokość dziennych obrotów. W liście z 11 IV 1911 r. B. Połoniecki pisał: „Dziś ruch [...] dość znaczny, utarg na kor. 1.000 przeszło, rozumie się, że za same

⁹ LNNBU, rkps Opm. 351/ n. 20, k. 35. Umowa B. Połonieckiego z O. Ortwinem spisana w kancelarii adwokackiej A. Muellera (1912), k. 35.

¹⁰ LNNBU, rkps Opm. 375/ n. 20, List B. Połonieckiego do O. Ortwina [ok. 1908], k. 56.

¹¹ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 1908 [br. daty dziennej], k. 55.

¹² Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 6 [br. miesiąca] 1909, k. 20.

¹³ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 5 VIII 1906, k. 5.

¹⁴ Tamże, List M. Rudnickiego do O. Ortwina z 20 XII 1908, k. 16.

książki szkolne”¹⁵. Dzielił się też wynikami bilansu Księgarni Polskiej za 1908 r. i porównywał je z osiągnięciami w roku poprzednim:

I tak targ na froncie się zwiększył – znaczniejszą zwyżkę wykazuje pocztowa kasa oszczędności. Magazyn nut wykazuje większy targ o parę tysięcy [...], natomiast skład fortepianów w 1908 sprzedał o połowę mniej instrumentów niżli w r. 1907, a wypożyczalnia wykazuje taki sam rezultat co w r. 1907. Dział wydawniczy produkował o połowę mniej aniżeli w r. 1907, a suma na ten cel wydana nie przenosiła dużo więcej nad 40 000 koron¹⁶.

Listy ujawniają też zabiegi B. Połonieckiego zmierzające do rozwiązania bieżących spraw organizacyjnych placówki. Prowadzenie własnej pracowni introligatorskiej i ambicje realizowania zamówień klientów na wysokim poziomie skłoniły księgarza do poszukiwania dobrych gatunkowo materiałów introligatorskich. W liście z 1909 r. proponował przebywającemu we Włoszech O. Ortwinowi odwiedzenie kilku znaczniejszych warsztatów introligatorskich w Neapolu i uzyskanie informacji o dostawcach szlachetnych materiałów wykorzystywanych przez nich w oprawach oraz o cenach tych surowców:

Byłbym Ci zobowiązany gdybyś chciał odwiedzić w Neapolu lub innym większym mieście włosk[im] introligatornie. Pragnę się dowiedzieć, z jakich źródeł sprowadzają skóry i po jakich cenach. Oprawy w skórę i półskórek są u nich mistrzowskie. Także o źródła zakupu innych materiałów się dowiedz ewent[ualnie], jeżeli Ci ochota przyjdzie, zajdź do tych składów, obejrzyj towar i każ mi przysłać ofertę z próbkami! O adresy introligatorów dowiesz się w której z księgarni [...]¹⁷.

Księgarz pisał w listach o zmianach zachodzących w organizacji placówki, np. o wprowadzeniu nowego regulaminu dla personelu, którego wersję obiecywał przesłać¹⁸, o zatrudnieniu nowych pracowników, m.in. w pracowni introligatorskiej¹⁹, czy o planowanym wyjeździe do Wiednia celem uzupełnienia składu nut i instrumentów²⁰. Dzielił się z O. Ortwinem również swoimi planami dotyczącymi rozbudowy firmy oraz otwarcia w przyszłości własnej drukarni i przedstawiał związane z tym wydatki. W liście z 6 I 1909 r. zapoznawał go z projektem budowy trzypiętrowej kamienicy, w której zamierzał urządzić magazyny sortymentu, ekspedycję, a koszt tej inwestycji szacował na 60 000 koron²¹.

Kolejna spójna tematycznie grupa listów pochodzi z końcowego okresu współpracy O. Ortwina z Księgarnią Polską i jego rozstania się z tą firmą w 1914 r. Na tę wiadomość zareagowali jego przyjaciele, jedni popierali tę decyzję (jak L. Staff²²), inni wyrażali ubolewanie (jak K. Irzykowski²³). Korespondencja ujawnia finansowe tło poróżnienia się współników. Właściciel oficyny ubolewał z powodu odrzucenia przez literata próby ugo-

¹⁵ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 6 [br. miesiąca] 1909, k. 9.

¹⁶ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina [z ok. końca 1908], k. 55. Porównanie z 1907 r. wypadło niekorzystnie, ale był to rok z największą liczbą pozycji ogłoszonych przez B. Połonieckiego w latach autonomii (w 1908 r. produkcja wydawnicza była już o połowę mniejsza).

¹⁷ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 6go [br. miesiąca] 1909, k. 19-20.

¹⁸ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina [z 1908], k. 55.

¹⁹ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina [z ok. 1909], k.57.

²⁰ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 25 IX 1911, k. 25.

²¹ Tamże, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 6 I 1909, k. 57-59. Realizację tego projektu księgarz sfinalizował w 1912 r.

²² LNNBU, rkps Opm. 416/ n. 21, List L. Staffa do O. Ortwina z 25 X 1913, k. 113.

²³ LNNBU, rkps, Opm. 287/ n. 18, List K. Irzykowskiego do O. Ortwina z 17 X 1913, k. 1.

dowego załatwienia sporu, co w konsekwencji doprowadziło do rozprawy sądowej²⁴. Tego drugiego reprezentowała w procesie kancelaria adwokacka A. Muellera, która bieżąco informowała swego klienta o przebiegu sprawy²⁵. Niepomyślny dla B. Połonieckiego wyrok przewidywał spłatę należności w kwocie 9585 koron 78 halerzy²⁶. Późniejsza wymiana korespondencji w tej sprawie dowodzi odwlekania – realizowanej ratami – spłaty długu, który księgarz uregulował ostatecznie dopiero w 1918 r.²⁷

O dalszych losach O. Ortwina po odejściu z Księgarni Polskiej dowiadujemy się z korespondencji z 1913 r. z właścicielem Drukarni Narodowej w Krakowie Napoleonem Telzem. Ujawnia ona pewne szczegóły związane z tworzeniem Spółki Wydawniczej „Ate-neum”, do której oprócz pisarza przystąpiła Drukarnia Narodowa w Krakowie i L. Staff. Kapitał zakładowy spółki wynosił 24 000 koron²⁸.

Korespondencja zachowana w Archiwum O. Ortwina przechowywanym w LNNBU jest zatem ważnym źródłem poszerzającym wiedzę o działalności sortymentowo-nakładowej Księgarni Polskiej B. Połonieckiego, wybranych inicjatywach edytorskich, roli i wkładzie literata w osiągnięcia wydawnicze tej zasłużonej lwowskiej placówki.

Materiały dotyczące rynku wydawniczego Lwowa w drugiej połowie XIX w. (skromniejsze objętościowo) znajdują się również w Archiwum Baworowskich (fond 209) oraz w Archiwum Pawlikowskich (fond 76). Są wśród nich m.in. listy Mikołaja Biernackiego-Rodocia, który w latach 1878-1881 współprowadził z Adamem D. Bartoszewiczem Księgarnię Polską. Świadczą one o zabiegach poety czynionych w celu pozyskania wsparcia finansowego znanych bibliofilów. Rodoć był w tym czasie wydawcą i redaktorem czasopisma literackiego „Tydzień Polski”. Wydatki związane z jego prowadzeniem, ale i osobiste kłopoty finansowe sprawiły, że w poszukiwaniu możliwości ratowania pisma zwrócił się do Mieczysława Pawlikowskiego z propozycją nabycia przez niego tytułu²⁹. Przy okazji kreślił szczegółowo stan finansów „Tygodnia”. Niepowodzenie tej transakcji skłoniło M. Biernackiego w 1882 r. do skierowania prośby do Wiktora Baworowskiego o pożyczkę³⁰. Dodatkowo w liście z dnia 16 X 1883 r. – w związku ze śmiercią bibliotekarza zbiorów hrabiego, Henryka Schmitta – prosił o powierzenia mu tego stanowiska³¹. Niestety prośby kierowane do obu adresatów nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Zdecydowało to o zamknięciu lwowskiego etapu pracy wspólnika Księgarni Polskiej i wydawcy czasopisma.

W fondzie W. Baworowskiego natrafiono też na listy literatów, np. Władysława Bełzy z podziękowaniami hrabiemu za ofiarowane na rzecz Koła Literackiego we Lwowie 100 egzemplarzy przetłumaczonych przez niego pieśni (piątej i szóstej) *Don Juana* Jerzego Byrona. Nadawca wyrażał wdzięczność mecenasowi także za ufundowanie nagrody dla zwycięzcy w konkursie literackim³². Zachował się również list Wincentego Pola skiero-

²⁴ LNNBU, rkps Opm. 375/ n. 20, List B. Połonieckiego do O. Ortwina z 31 XII 1913, k. 32.

²⁵ LNNBU, Opm. 351/ 20, Listy A. Muellera do O. Ortwina z 13 I oraz z 21 I 1914, k. 38 i 34.

²⁶ Tamże, Pismo adwokata A. Muellera do O. Ortwina z 13 I 1914, k. 38.

²⁷ LNNBU, rkps Opm. 375/n. 20, k. 42. B. Połoniecki w liście do O. Ortwina z 24 VI 1918 donosił o przekazaniu przez PKO reszty długu i prosił o potwierdzenie odbioru.

²⁸ LNNBU, rkps Opm. 262/ n. 18, List N. Telza do O. Ortwina z 14 X i 2 XI 1913, k. 4 i 3.

²⁹ LNNBU, rkps Pabn. 37/ 1, List M. Biernackiego do M. Pawlikowskiego z 27 X 1881, k. 1.

³⁰ LNNBU, rkps Babop. 1093 I, List M. Biernackiego do W. Baworowskiego z 15 VI 1882, k. 173.

³¹ Tamże, k. 175. List M. Biernackiego do W. Baworowskiego z 16 X 1883, k. 175. Poeta ponowił tę prośbę w liście z 2 V 1884 r. (tamże, k. 171).

³² Tamże, List Wł. Bełzy do W. Baworowskiego z 24 XII 1881, k. 1.

wany do redaktora „Strzechy”, Franciszka Henryka Richtera, któremu poeta przekazywał fragmenty *Obrazków litewskich* i prosił o wypłatę zadatku honorarium³³.

Cenną kolekcją w zbiorach LNNBU jest zespół Ossolineum (fond 54). Wśród materiałów dotyczących funkcjonowania lwowskich księgarni w XIX w. natrafiono na wyjątkowo rzadko spotykany dokument – Księgę kasową Księgarni Władysława Bełzy z lat 1877-1878³⁴. Dobrze zachowana całość w zielonej płóciennej oprawie liczy 150 numerowanych kart (w tym 135 k. zapisanych atramentem starannym pismem)³⁵. Notowane w odpowiednich rubrykach pod datami dziennymi wydatki i wpływy to informacje wiele mówiące o szczegółach funkcjonowania tej placówki.

W myśl przepisów obowiązujących w cesarstwie austriackim księgarnie sortymentowe były obowiązane do prowadzenia księgi kasowej, rejestrującej wszelkie wpływy – gotówkowe, pochodzące ze sprzedaży czy innych źródeł – oraz wydatki związane z regulowaniem rachunków księgarni, podliczanych na koniec każdego miesiąca³⁶. Notowane w wykazie wydatkiienne ujawniają wpływy z prowadzenia działalności sortymentowej, a pochodzące ze sprzedaży książek i czasopism, wydatki związane z rozliczeniami z księgarniami, drukarniami, zakładami introligatorskimi, poznajemy też kwoty zaciągniętych pożyczek i ich zwrotów. Tym samym dostajemy wgląd w stan finansowy placówki, koszty związane z jej prowadzeniem, m.in. wysokość kwot regulowanych rachunków księgarni, podatków, opłat za czynsz, gaz, opał, usługi pocztowe, materiały biurowe. Zapisywane wynagrodzenia pracowników, oprócz samej wysokości wypłat, informują też o liczbie zatrudnionych osób, ich nazwiskach, ewentualnie pełnionych funkcjach. Poznajemy również wydatki na reklamę, częstotliwość jej występowania z odnotowaniem loka-

³³ LNNBU, rkps Babop. 1238, List W. Pola do F.H. Richtera z 26 XII 1870, k. 150.

³⁴ LNNBU, Archiwum Ossolineum, fond 54, opis 1, rkps Occ. 2897 III, Księga kasowa Księgarni Wł. Bełzy z lat 1877-1878, k. 150.

Wł. Bełza, autor utworów dla dzieci, po osiedleniu się we Lwowie w 1871 r. pierwsze próby związania się z księgarstwem podjął w 1875 r., kiedy wspólnie z Władysławem Zawadzkiem oraz Klemensem Łukaszeviczem zamierzał utworzyć Księgarnię Spółki Wydawniczej i Literackiej. Projekt ten upadł z powodu braku zezwolenia władz austriackich. Księgarnię pod własnym nazwiskiem otworzył 21 I 1876 r. w Hotelu George'a przy pl. Mariackim I. Księgarz-literat nawet po zlikwidowaniu placówki i podczas wieloletniej pracy w Ossolineum kontynuował swą obecność na rynku wydawniczym Lwowa. Na temat działalności księgarskiej i wydawniczej Wł. Bełzy zob. m.in. W. Tukanowicz, *Bełza Władysław*, [w:] SPKP, pod red. I. Treichel, Warszawa 1972, s. 54-55; B. Szyndler, *Ze wspomnień księgarskich Władysława Bełzy*, „Księgarz” 1981, nr 1, s. 41-43; M. Konopka, *Lwowska Księgarnia Władysława Bełzy (1876-1878)*, „Roczniki Biblioteczne” 2005, t. 49, s. 197-208. Istnienie księgarni odnotowali też współcześni poeci: P. Kostecki, *Władysław Bełza*, Lwów 1897, s. 18 (informacja, że poeta założył księgarnię w 1877 r.) i B. Limanowski, *Pamiętniki 1870-1907*, oprac. J. Durko, Warszawa 1957, s. 127 („W tym roku [1876] Władysław Bełza założył księgarnkę na pl. Mariackim”). Tę drugą datę powstania firmy potwierdza publikacja: *Katalog Księgarni Władysława Bełzy we Lwowie, w Hotelu George'a. Nr 1*, Lwów 1876.

³⁵ Księga w formacie 36 x 22,5 cm z liniowanymi i porubrykowanymi kartami. Zgodnie z obowiązującymi przepisami została przesznurowana i opieczętowana, a końcówki sznura przytwierdzone lakiem z odcisniętą pieczęcią państwową i napisem w otoku: „C.K. Urząd Wymiaru Należytości”. W górnej części karty naklejono 3 znaczki skarbowe, a w dolnej – przybito potwierdzenie dokonanych opłat: „Sprawdzono i markami na 2 złr. 30 centów zaopatrzone. Lwów dnia 2/I 1877”, uzupełnione dwoma podpisami (Bałabana, drugi nieczytelny). Pod odręcznie wpisanym tytułem odbita została owalna pieczętka właściciela: „Księgarnia Wł. Bełzy we Lwowie”.

³⁶ Zob. *Podręcznik księgarski. Przewodnik praktyczny dla wydawców, księgarzy, pomocników i praktykantów księgarskich, na podstawie swojskich i obcych źródeł opracowany*, pod red. T. Paprockiego, Warszawa 1896, s. 322. Księgarnie nakładowe miały obowiązek prowadzenia księgi zamówień dla poszczególnych tytułów – „Zestawienie kosztów nakładów” – w której oprócz wydatków na papier, ilustracje, druk, oprawę, reklamę miała być podawana wysokość nakładu danej pozycji oraz zestawiana kalkulacja kosztów. Dotychczas niestety nie natrafiono dla badanego okresu na ten typ dokumentów, które wiele by powiedziały o szczegółach kosztów realizowanych wydawnictw i o wysokości nakładów, o których wyjątkowo tylko zachowały się informacje.

lizacji anonsów. Dowodzą one z jednej strony aktywności zawodowej firmy, z drugiej zaś podpowiadają, w których źródłach drukowanych można ich poszukiwać.

Analiza wydatków Księgarni Władysława Bełzy wskazuje, że była to mała placówka, zatrudniająca tylko dwie osoby – pomocnika księgarskiego Władysława Ostrowskiego (często zapisywanego jako „W. O.”), z miesięcznym uposażeniem 25 złotych reńskich (złr.) i „chłopa” z pensją 7 złr. Znacznie wyższe wynagrodzenie pobierał Wł. Bełza – 130 złr., ale bywało, że odbierał je w kilku lub kilkunastu ratach, jak w 1877 r. (po 50, 15, 5 złr.). W miarę pogarszania się kondycji finansowej firmy kwota ta uległa zmniejszeniu do 100 złr., a we wrześniu 1878 r. właściciel uzyskał tylko pół pensji, zaś w październiku i listopadzie tego roku nie odebrał żadnego wynagrodzenia.

Znaczne kwoty pochłaniał czynsz za wynajmowany lokal (61 złr. 25 centów) oraz podatki – „zarobkowy” (43 złr. 96 centów) i „dochodowy” (15 złr. 11 centów). Duże wydatki wiązały się ze zleceniami introligatorskimi, notowanymi zazwyczaj pod ogólnym nagłówkiem „usługi” (w 1877 r. wykonywał je Aleksander Getritz, właściciel najczęściej wymienianej pracowni galanteryjno-introligatorskiej), oraz ze zleceniami typograficznymi składanymi w Pierwszej Drukarni Związkowej.

Osobną grupę stanowiły kwoty związane z prowadzeniem działu sortymentowego – sprowadzaniem wydawnictw (książek, czasopism) w celu uzupełnienia oferty księgarni czy realizowania zamówień klientów. Dane na ten temat pozwalają poznać kontakty utrzymywane przez placówkę z firmami nakładowymi i redakcjami czasopism, wydawcami krajowymi, zakordonowymi, zagranicznymi oraz praktykowane formy uzupełniania sortymentu. Największe rozliczenia księgarz prowadził z firmą Gebethner i Spółka z Krakowa, np. w 1877 r. na kwotę 770 złr. 99 centów (cent.), ale w 1878 r. – tylko na 545 złr. 67 cent. Przy kompletowaniu sortymentu korzystał też z usług lokalnych nakładców, przede wszystkim Księgarni F.H. Richtera – w 1877 r. rachunki opiewały na 329 złr. 48 cent.; w następnym roku były znacznie mniejsze i wyniosły 45 złr. 98 centów. Wśród lwowskich kontrahentów Wł. Bełzy były też księgarnie: Gubrynowicza i Schmidta, Polska A.D. Bartoszewicza, Seyfartha i Czajkowskiego oraz Karola Wilda³⁷. Współpracował również z poznańską Księgarnią Jana Konstantego Żupańskiego, z innymi firmami krakowskimi – Władysławem Ludwikiem Ancycem, Juliuszem Wildtem, Danielem E. Friedleinem. Zamawiał też książki u Brockhauza z Lipska (za kwotę 175 złr. w 1877 r.).

Analiza zapisów pozycji sprowadzanych na zamówienia klientów – zwykle ze skróto-wo zapisanymi tytułami sprzedanych dzieł, rzadko z nazwiskiem autora – ujawnia najbardziej popularne, cieszące się powodzeniem publiczności nowości wydawnicze. Notowane tytuły dowodzą zainteresowania głównie kalendarzami, książkami szkolnymi, ludowymi, do nabożeństwa, poradnikami (m.in. z zakresu pszczelarstwa, książkami kucharskimi), a przede wszystkim czasopismami – z warszawskich sprzedawano np. „Bluszcz”, „Biesiadę Literacką”, „Wędrowca”, a z lwowskich – „Tydzień Literacki, Naukowy i Społeczny”, „Strzechę”, „Szcztuka”. Materiały te świadczą o zapotrzebowaniu na dzieła Karola Szajnochy, Fryderyka Schlossera, Mateusza Gralewskiego, powieści Feliksa Bernatowicza, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Jana Lama, Elizy Orzeszkowej, Pauliny Wilkońskiej. Klienci poszukiwali pism Zygmunta Krasińskiego, Adama Mickiewicza, Juliusza Sło-

³⁷ Przykładowo rachunki z Gubrynowiczem i Schmidtem opiewały na kwoty od 160 złr. 7 centów do 85 złr. 66 centów; z Księgarnią Polską A.D. Bartoszewicza – od 131 złr. 25 centów do 129 złr. 37 centów w 1878 r. (kwoty te obejmowały zarówno zakupy doraźne i na rachunek zamienny, jak i wypożyczenia książek z jego czytelnicy na okres wakacyjny, od lipca do sierpnia, oraz zwrot zaciągniętej pożyczki). Rzadziej korzystano z usług K. Wilda (26 złr. 42 centów w 1878) oraz Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego (np. 11 złr. 71 centów w 1877 r.).

wackiego, tomików poezji m.in. Adama Asnyka, Wł. Bełzy, Wincentego Pola, Kornela Ujejskiego. Wśród notowanych znalazły się też pozycje z popularnej serii A.D. Bartoszewicza – Biblioteka Mrówki (m.in. Juliana Ursyna Niemcewicza *Śpiewy historyczne*, czy Kazimierza Brodzińskiego *Wiesław*), a także książki dla dzieci i młodzieży, np. *Wiązanie Helenki* Klementyny Hoffmanowej, *Bajki i powiastki* Stanisława Jachowicza. Większość jednak zamówień notowano bardzo ogólnie: według rodzaju wydawnictwa – kalendarze, czasopisma (np. „niemieckie”, „francuskie”), broszury czy według dziedziny: książki prawnicze, historyczne bądź języka: dzieła francuskie, niemieckie.

Zapisy sprzedawanych dzieł dowodzą powodzenia konkretnych tytułów opublikowanych przez Księgarnię Władysława Bełzy. Do takich należał m.in. poradnik Jana Stelli Sawickiego *Rady dla młodych mężatek* (1877), który w roku wydania został odnotowany aż 50 razy. Z nakładów własnych firmy, choć znacznie rzadziej, wykazywano jeszcze: *Ateny* Wojciecha Dzieduszyckiego (17 pozycji) czy pracę Teofila Merunowicza *Rozwój miasta Lwowa, uwagi i wnioski* (1877). Powodzeniem cieszyło się też młodzieżowe pismo wydawane przez Wł. Bełzę, „Towarzysz Pilnych Dzieci”, które np. tylko w styczniu 1877 r. wykazano 24 razy. Notowane tytuły pozwalają tym samym poznać częściowo ofertę sortymentową placówki, ale – co ważniejsze – wybory czytelnice klientów. Pośrednio z analizy tych danych można wnioskować o trafności wyborów nakładcy. Dzielne dochody ze sprzedaży sortymentu wahały się od kilku (np. 20 I 1877 do kasy wpłynęło 3 złr. 75 cent.) do kilkudziesięciu złr. (np. 8 I 1877 wpływ wyniósł 98 złr. 65 cent.), a roczny utarg Księgarni Władysława Bełzy w 1877 r. osiągnął wartość 6150 złr.

Księga kasowa Księgarni Władysława Bełzy jest źródłem bardzo ważnym również dlatego, że umożliwia korektę wcześniejszych ustaleń na temat dziejów tej placówki, której początki datowano na 1878 r. Zarówno Wanda Tukanowicz³⁸, jak i Bartłomiej Szyndler³⁹ wiązali fakt otwarcia firmy z zawarciem spółki przez Wł. Bełzę z Józefą Kawczyńską⁴⁰ i wynajęciem od niej księgarni. Tymczasem zapisy w księdze kasowej wskazują na powiązania z J. Kawczyńską dopiero 5 II 1878 r., kiedy jej nazwisko pojawiło się po raz pierwszy na stronie wpływów. Literat zanotował tego dnia, że J. Kawczyńska „wniosła do spółki księgarni 2.200 złr.w.a.”⁴¹, a 1 III 1878 r. po stronie wydatków zapisano po raz pierwszy nazwisko Maksymiliana Kawczyńskiego z kwotą 12,50 złr.⁴² Od tego momentu przez pozostałe miesiące tego roku ta pozycja regularnie pojawiała się w dziale wydatków. Zawarcie umowy między stronami potwierdzają dodatkowo: wpis wydatków w księdze z dnia 1 II 1878 – „na stemple na kontrakt 17.50 złr.” oraz dwukrotnie (1 i 12 lutego) – „na notariusza 7.40 złr.”. Zapisy te dowodzą, że poeta rozpoczął samodzielną działalność księgarską jeszcze przed podpisaniem umowy o dzierżawie z J. Kawczyńską. Księga ujawnia równocześnie zmiany praw własności firmy, powstanie spółki, wkłady poszczególnych udziałowców, regulowanie należności między współnikami. Zapisy te korygują fakty dotyczące historii firmy, wskazująienne daty w dokonujących się przeobrażeniach.

Źródło dopełnia również dotychczasowe wiadomości na temat inicjatywy literata w zakresie upowszechniania czytelnictwa i organizowania wypożyczalni książek prowadzonej

³⁸ Zob. W. Tukanowicz, dz. cyt. Warto odnotować, że w znanych autorce spisach nie natrafiono na księgarnię J. Kawczyńskiej we Lwowie.

³⁹ Zob. B. Szyndler, dz. cyt.

⁴⁰ Zob. W. Tukanowicz, dz. cyt., s. 54. Badacz błędnie podaje nazwisko współwłaścicielki księgarni: „Józefa Kaczyńska”.

⁴¹ Księga kasowa..., k. 88 r.

⁴² Tamże, k. 92 v.

w okresie wakacyjnym w Iwoniczu-Zdroju⁴³. W 1877 r. (być może w 1876) księgarz podjął inicjatywę uruchomienia w uzdrowisku sezonowej (miesiące lipiec-sierpień) płatnej wypożyczalni książek, przy której działała prawdopodobnie księgarnia. Zapisy w księdze pozwalają poznać wydatki związane z realizacją tego przedsięwzięcia, które obejmowało m.in. koszty podróży, urządzenie czytelnicy, wynagrodzenie dla pomocnika zatrudnionego do prowadzenia wypożyczalni i dwumiesięczne utrzymanie domu w uzdrowisku⁴⁴. Małe zasoby własne firmy okazały się zbyt ograniczone, by skompletować księgozbiór i odpowiednio przygotować go do udostępniania. Potwierdza to zapis wydatków ponoszonych z tytułu wypożyczenia książek z Księgarni Polskiej A.D. Bartoszewicza (prawdopodobnie z jego Taniej Wypożyczalni Książek Polskich) w kwocie 80 złr. 71 cent.

Świadectwo kłopotów finansowych Wł. Bełzy stanowią wzmianki o zaciąganych licznym pożyczkach, np. w 1877 r. w Banku Kredytowym na kwotę 1215 florenów⁴⁵, w Banku Hipotecznym na kwotę 1142 złr.⁴⁶ czy od osób prywatnych, m.in. od Alfreda Mianowskiego (300 złr.) i księgarza F.H. Richtera (175 złr.). Ogółem suma zobowiązań płatniczych z tytułu długów wyniosła w tym roku 4812 złr. 95 cent.

Trudności finansowe, brak oczekiwanej stabilizacji zawodowej i finansowej zadecydowały ostatecznie o rezygnacji przez Wł. Bełzę z dalszego prowadzenia księgarni. Skwitował on tę decyzję notatką w księdze kasowej z 1 I 1879 r.:

Z dniem 31 grudnia 1878 roku zwinąłem moją Księgarnię, sprzedając resztę towarów i dzieł nakładowych, w ogólnej wartości 5.000 złr. za 1.200 złr.w.a. Przez przeciąg lat trzech straciłem na tym przedsiębiorstwie cały mój kapitał zakładowy, ale dzięki Bogu wyszedłem czysty, płacąc każdemu, co się ode mnie należało⁴⁷.

Księgarnia Władysława Bełzy prowadziła również działalność nakładową, ale w księdze kasowej nie notowano tych wydatków. Zachowany dokument ujawnia, jak starano się pokazać, wiele szczegółów związanych z prowadzeniem firmy, koszty utrzymania placówki, zakres jej działalności, kontakty z innymi nakładcami; pośrednio dowiadujemy się też o trafności wyborów nakładczych księgarza, jak również o preferencjach czytelnicy klientów. Dokument odsłonił kulisy działalności lwowskiej placówki Wł. Bełzy i pozwolił tym samym w znaczącym zakresie dopełnić i skorygować dotychczasową wiedzę o księgarskim epizodzie literata we Lwowie.

Źródła związane z lwowskim rynkiem wydawniczym XIX w. występują też w fondzie Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (fond 125). Zachowana korespondencja Towarzystwa ujawnia plany odnośnie do realizacji wydawnictw, świadczy o podejmowanej współpracy z organizacjami działającymi na rzecz podniesienia krajowego rolnictwa, np. z Towarzystwem Kółek Rolniczych we Lwowie⁴⁸. Dowodzi również ponadzaborowej

⁴³ Działalności tej placówki nie odnotowuje J. Stąsień, *Rozwój wypożyczalni dochodowych w Galicji*, [w:] *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały*, pod red. K. Maleczyńskiej, Wrocław 1985, s. 147-249.

⁴⁴ Koszty prowadzenia tej wypożyczalni wahały się od 355 złr. 23 centów w 1877 r. do 262 złr. 38 centów w roku następnym.

⁴⁵ Księga kasowa, zapisy z 1877 r.: 16 VI – 350 fl., 23 VIII – 490 fl., 23 XI – 475 fl.

⁴⁶ Tamże, zapisy z 1877 r.: 12 II – 600 fl., 19 VII – 292 fl., 19 X – 250 fl.

⁴⁷ Tamże, k. 135 r.

⁴⁸ LNNBU, fond 876, rkps I TT, 876, k. 18. Pismo Zarządu Głównego Towarzystwa Kółek Rolniczych we Lwowie do Komitetu Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego we Lwowie z 29 X 1895, k. 18 (z podziękowaniami za ofiarowanie 300 egz. dziełka Władysława Szybińskiego *Główne zasady hodowli bydła rogatego...*).

współpracy w tym zakresie. Przykład może stanowić inicjatywa w zakresie przygotowywania publikacji przydatnych polskim rolnikom podjęta przez Centralne Towarzystwo Gospodarskie na Wielkie Księstwo Poznańskie wspólnie z Galicyjskim Towarzystwem Gospodarskim⁴⁹. Planowane coroczne edycje konkursu na stworzenie odpowiednich opracowań miały zaowocować powstaniem podręczników przeznaczonych dla szkół rolniczych, dotyczących m.in. chemii rolniczej, nauki o glebie, uprawy roślin, weterynarii.

Sięgnięto też do znajdującego się w zbiorach LNNBU fondu Józefa Tomasika (fond 118), lwowskiego antykwariusza. Wśród zebranych tam listów różnych osób znalazła się m.in. korespondencja Bronisława Komorowskiego, właściciela koncesji na Księgarnię Polską A.D. Bartoszewicza⁵⁰, w nieznacznym tylko stopniu pomocna w wyjaśnianiu zagadnień wydawniczych w działalności tej placówki.

Rękopiśmienne źródła przechowywane w LNNBU znacząco dopełniły wiedzę na temat rekonstruowanego przez autorkę rynku księgarsko-wydawniczego Lwowa z przełomu XIX i XX w. Pozwoliły poznać np. relacje autor-wydawca, projekty wydawnicze wybranych placówek, towarzystw, a w wyjątkowych przypadkach, jak Księgarni Władysława Bełzy – odkryć nieznane szczegóły działalności firmy i skorygować dotychczasowe ustalenia na temat jej powstania. Fragmentarycznie odsłoniły również wybory klientów tej placówki, można więc dostrzec tu skromny przyczynek do badań rynku czytelniczego w tamtych latach. Bogate zasoby rękopiśmiennych źródeł dotyczących polskiego ruchu wydawniczego przełomu XIX i XX w. zgromadzone w LNNBU stanowią ważne uzupełnienie materiałów zachowanych w polskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych.

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest zawartości fondów z materiałami na temat polskiego ruchu wydawniczego we Lwowie XIX w. przechowywanych we Lwowskiej Bibliotece Naukowej im. W. Stefanyka. Zawartość fondu Ostapa Ortwina (fond 73): korespondencja wydawnicza Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego i kierownika działu wydawniczego firmy. Księgarnia Władysława Bełzy w fundzie Ossolineum (fond 54). Perypetie finansowe współnika Księgarni Polskiej Mikołaja Biernackiego, wydawcy czasopisma „Tydzień Polski” (Archiwum Baworowskich, fond 209 i Archiwum Pawlikowskich, fond 76). Wartość materiałów źródłowych i ich wykorzystanie w badaniach.

Słowa kluczowe: Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego – Ostap Orwin – Księgarnia Władysława Bełzy – Mikołaj Biernacki, wydawca czasopisma „Tydzień Polski” – księgarstwo lwowskie – Lwów – XIX/XX w.

⁴⁹ LNNBU, fond 876, rkps ГТТ, Listy z: 1 XI 1895; 16 XII 1895, k. 14-20.

⁵⁰ LNNBU, rkps Tom. 507/ n. 10, 508/ n. 10.

Summary

Manuscript sources for the studies on the Polish publishing market in the 19th century in the V. Stefanyk Lviv National Library

Files with materials concerning the Polish publishing market in Lviv in the 19th century are being kept in the W. Stefanyk Lviv National Library. The Ostap Ortwin file (No 73) contains: correspondents of the Bernard Połoniecki Polish Bookstore, and the head of publishing department of this Bookstore. The Ossolineum file No 54: materials concerning the Władysław Belza's bookstore. Financial problems of Mikołaj Biernacki, partner of the Polish Bookstore, editor of the „Tydzień Polski” journal (Baworowscy Archive, file no 209, and Pawlikowscy Archive, file no 76). The value of archival sources and their research exploitation.

Key words: Polish Library Bernard Połaniecki – Ostap Ortwin – Władysław Belza Library – Mikołaj Biernacki publisher of „Polish Week” – Lviv bookstoring – Lviv XIX/XX century.